

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

**Warszawskie Madonny Kresowe.
Matka Boża Białynicka – kościół pokarmelicki
Narodzenia Najświętszej Marii Panny na Lesznie**

Słowa kluczowe

historia Polski XVII–XX w., Kresy Rzeczypospolitej w XVII–XX w., Zakon Karmelitów Prowincja Polska, Warszawa – Leszno XVII–XX w., polskie rody magnackie w XVII–XVIII w.

Streszczenie

Historia ikony Matki Boskiej Białynickiej jest ściśle związana z historią Polski, Kresów Wschodnich i z Polską Prowincją Zakonu Karmelitańskiego. Zostały tu zaprezentowane dwa wątki. Pierwszy dotyczy historii Kresów, drugi Warszawy i kościoła Narodzenia Najświętszej Marii Panny na Lesznie. Wiąże się ona również z odbudową Warszawy i przedsięwzięciem technologicznym, jakim było na początku lat 60. XX w. pionierskie przesunięcie kościoła o 21 metrów.

Z historią Matki Bożej Białynickiej splatają się losy Rzeczypospolitej, a zwłaszcza jej Kresów Wschodnich. Jest to również splot dziejowy trzech obrządków chrześcijańskich – łacińskiego, czyli katolickiego, wschodniego, czyli prawosławia i stanowiącego kompromis między nimi – unickiego, zwanego też grekokatolickim (choć określenie to nie do końca jest właściwe)¹. Owe trzy tradycje odgrywały istotną rolę w dziejach tego wizerunku Matki Bożej. Od razu należy podkreślić, że pomimo różnic teologicznych i liturgicznych, bardzo często o znaczeniu fundamentalnym, był on dla wszystkich jednakowo istotny. Świątynia, w której był przechowywany stawała się niemal natychmiast ważnym miejscem kultu.

Sięgnięcie do genezy pochodzenia tego wizerunku wymaga byśmy cofnęli się do tzw. zamierzchłej przeszłości, a więc do XIII, a może nawet X wieku. W tym względzie mamy do czynienia z dwoma tradycjami – cerkiewną i łacińską. Według tradycji prawosławnej pierwszym miejscem, w którym znajdowała się ta ikona był... Kraków². Jednak historia udokumentowana źródłowo jest nieco, ale tylko nieco młodsza – o zaledwie trzysta lat i sięga wieku XIII. Według niej, ikona znajdowała się w Kijowie. W obliczu zagrożenia najazdem tatarskim, mnisi zbiegli

¹ Kościoły grekokatolickie – zbiorcza nazwa kościołów (cerkwi) katolickich tradycji wschodniej, określenie „grekokatolickie” odróżnia je od innych tradycji katolickich – przede wszystkim od rytu łacińskiego. Należą do Katolickich Kościołów wschodnich, będąc jednocześnie częścią Kościoła katolickiego. Powstawały na drodze unii Cerkwi prawosławnej z Kościołem katolickim. Wyjątkiem jest tu Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-włoskiego, który nigdy nie zerwał kościelnej jedności z Rzymem. Dlatego też kościołów grekokatolickich nie można utożsamiać z Kościołem powstałym po unii brzeskiej. W Polsce działa Kościół katolicki obrządku bizantyńsko-słowiańskiego. Najbardziej znanym miejscem działania są Kostomłoty, gdzie znajduje się cerkiew pod wezwaniem św. Nikity Męczennika; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%Bcio%C5%82y_greckokatolickie [dostęp: 7.04.2020].

² Według tej tradycji początki chrześcijaństwa na ziemiach polskich miały mieć korzenie wschodnie. Wiązano je z teorią o wpływie misji świętych Cyryla i Metodego, szczególnie na terenie Małopolski. Zob. J. Charkiewicz, *Tobą raduje się całe stworzenie... Ikony Bogarodzicy w Prawosławiu*, Wyd. drugie poprawione i uzupełnione, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa 2009, s. 29–30.

zabierając ją ze sobą i dotarli nad rzekę Druć³. Tam założyli monastyr św. Eliasza. Modlitwom mnichów, które trwały przez kilka kolejnych nocy, towarzyszył blask ikony, która rozświetlała mrok, dlatego miejsce to nazwano Białynicze, co można spolszczyć na „białe, czyli jasne noce”⁴. Wiadomość o tym cudownym wydarzeniu szybko się rozeszła i dała początek osadnictwu. Pierwszymi, którzy tu przybyli w ślad za mnichami i osiedlili się byli pielgrzymi. Kult Matki Bożej w tym miejscu trwał niezmiennie przez kolejne stulecia. Nie przeszkodziły temu zmiany wyznaniowe zachodzące w późniejszych wiekach. Pierwszym takim momentem było przejście monastynu przez unitów po zawarciu w roku 1596 unii brzeskiej⁵.

Po niespełna 40 latach, historia tego obrazu została związana z Zakonem Braci Najświętszej Marii Panny z góry Karmel (OCom), zwanych w skrócie karmelitami⁶. W 1624 roku do Białynicz za sprawą kanclerza wielkiego litewskiego Lwa Sapiehy zostali sprowadzeni karmelici. Fundacja klasztoru i kościoła (Karmelu) stanowiła wotum za odniesione zwycięstwo pod Moskwą w roku 1618. Ze swoich dóbr kanclerz Sapieha wydzielił na potrzeby utrzymania konwentu cztery miejscowości: Cerko-

³ Rzeka na Białorusi o długości 295 km, prawy dopływ Dniepru. Przepływa przez obwód witebski, mohylewski i homelski. Częściowo stanowiła granicę zaboru rosyjskiego.

⁴ Dzisiejsze Białynicze to miejscowość położona 48 km na północny zachód od Mohylewa.

⁵ Unia brzeska – połączenie Cerkwi prawosławnej z Kościołem łacińskim na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, podpisana w Brześciu Litewskim w 1596 r. Część duchowieństwa prawosławnego uznała papieża za głowę Kościoła, przyjęła dogmaty Kościoła katolickiego przy zachowaniu bizantyjskiego rytu liturgicznego.

⁶ Za założyciela zgromadzenia uważa się pustelnika św. Bertolda z Katalonii, który z pustelników na górze Karmel koło Hajfy stworzył wspólnotę zakonną, stąd w stosunku do klasztorów karmelitańskich używa się również określenia Karmel. Reguła zakonna została zatwierdzona przez papieża Honoriusza III w 1226 r. W 1247 do warunków życia w Europie przystosował ją papież Innocenty IV. Istnieje też gałąź żeńska zgromadzenia, czyli siostry karmelitanki. Ponadto powstała jeszcze jedna odnoga zakonu – karmelici bosci (OCD). Jest to zgromadzenie o surowszej regule zakonnej i ma również swój odpowiednik żeński.

wiszcze, Cichcin, Peronę i Uholszczyznę. Zakonnicy mieli zajmować się posługą sakramentalną, szkolnictwem, prowadzić warsztaty rzemieślnicze, a także – wyposażoną przez kolejnego dobrodzieja Kazimierza Lwa Sapiechę, syna pierwszego fundatora – drukarnię.

W tym miejscu rozpoczyna się następny wątek dziejów opisywanego wizerunku. Kolejna wersja historii pochodzenia obrazu opowiada o skuteczności modlitw zakonników. Bracia chcieli swój przyklasztorny, drewniany kościół wyposażyć w obraz Matki Boskiej. Przez lat poszukiwali artysty, który podjąłby się namalowania takiego wizerunku. Po dziesięciu latach starań, w 1634 roku taki obraz otrzymali.

Tajemniczy wędrowny malarz, którego tradycja karmelicka określa mianem „malarz – anioł”, ofiarował zakonnikom obraz Matki Boskiej z Jezusem namalowany na... okiennicy⁷. Ikona miała jeden mankament – suknia Matki Bożej była niewykończona. Według słów „malarza – anioła”, o jej wykończenie miała zadbać sama Maria⁸. Druga wersja tej historii mówi, że ów cudowny artysta wykonał obraz w trakcie śpiewania przez zakonników litanii do Matki Bożej i ukończył go przed jej zakończeniem. Miałaby zatem stanowić jakby materialne urzeczywistnienie tej modlitwy⁹.

Znana jest jeszcze jedna wersja opowiadająca historię przejęcia obrazu przez karmelitów. Łączy ona wizerunek pochodzący z wieku XIII z tym z wieku XVII. Jest w niej mowa o tym, że ikona znajdująca się wówczas w monasterze kutieńskim na przedmieściach Orszy została – według wersji złośliwej – wykradziona przez zakonników z bramy monastynu. W dru-

⁷ Motyw powstania tej ikony na desce, stanowiącej element wyposażenia domu, w tym przypadku okiennicy, może stanowić nawiązanie do legendy, która mówi, że pierwszą ikonę tego typu namalował św. Łukasz na blacie stołu w domu w Nazarecie. M. Janocha, *Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2008, s. 7, 86.

⁸ Za: o. P. Ferko OCD, *Zaginiona (?) MB Białynicka*; <https://www.karmel.pl/zaginiona-mb-bialynicka/> [dostęp: 27.02.2020].

⁹ *Obraz Matki Boskiej Białynickiej*; https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Boskiej_Bia%C5%82ynickiej [dostęp: 27.02.2020].

giej, łagodniejszej, mówi się, że została zakonnikom przekazana przez dobrodzieja klasztoru Lwa Sapiehę¹⁰.

Niewątpliwie pewnym i potwierdzonym jest fakt, że białynicka ikona była celem częstych pielgrzymek. Przyczyniły się do tego liczne dowody świadczące o spełnieniu kierowanych do Najświętszej Paniienki prośb i obdarzeniu wiernych wieloma łaskami. Zgromadzone przez te wszystkie lata wota dziękczynne były materialnym wyrazem wdzięczności wiernych. Z zachowanych przekazów wiemy, że do tego miejsca, na równych prawach pielgrzymowali zarówno katolicy, jak i prawosławni oraz unicy. Można tutaj, używając dzisiejszego języka, stwierdzić, że mamy do czynienia z formą ekumenizmu.

We wcześniejszym opisie powstania ikony padło stwierdzenie o niewykończonej sukni Matki Bożej, a także o tym, iż to sama Maria zadba o jej wykończenie. I tak się stało. Dokonał tego w roku 1635 marszałek wielki litewski Krzysztof Zawisza. Z jego fundacji ikona została przybrana w drogocenną sukienkę. Z kolei syn fundatora, podkanclerz Kazimierz Lew Sapieha przyozdobił ołtarz kościoła klejnotami. Fundacja ta stanowiła jakby materialny wyraz słów „malarza – anioła”. Zanoszone do Marii i Jej Syna prośby zostały wysłuchane i spełnione, a wykonawcą szyjącym na miarę „wizerunku łaskami słynącego” był fundator tej sukienki.

Wiek XVII to bardzo trudny czas niepokoju targających Rzeczpospolitą i wojen: z Rosją, Turcją, Szwecją czy też powstania Chmielnickiego. Z tym pierwszym wrogiem Rzeczypospolitej jest ściśle związana historia ikony białynickiej. W obawie przed pożogą wywołaną wojną z Moskwą, zakonnicy przenieśli wizerunek do Lachowicz w województwie nowogródzkim. Twierdza była własnością hetmana litewskiego Pawła Sapiehy. Zakonnicy również i tu nie czuli się bezpiecznie. Obawiali się, że w przypadku niepowodzenia wojsk polskich, obraz w najlepszym przypadku może być zrabowany, o ile nie całkowicie zniszczony, toteż kolejnym ich krokiem było podjęcie próby przewiezienia ikony do Krakowa. Wówczas to, jak zapisano

¹⁰ Ibidem.

w kronikach zakonnych, zostali „nieznaną siłą” zatrzymani. Przebywający w twierdzy mnisi, mieszkańcy oraz obrońcy twierdzy modlili się przed tym wizerunkiem o pomoc i wstawiennictwo. Oblężenie Lachowicz rozpoczęło się 23 marca i trwało do 28 czerwca 1660 roku. Wojska rosyjskie dowodzone przez Iwana Chowańskiego liczyły 11 tys. żołnierzy. Obroną twierdzy dowodził Mikołaj Judycki. Dysponował on, oprócz sił ludzkich, 29 działami, 59 hakownicami oraz dwoma śmigownicami¹¹. O skuteczności obrońców niech zaświadczy fakt, że w czasie szturmów poległo około 1 000 Rosjan. Drugie tyle straciło życie w wyniku skutecznego ostrzału artyleryjskiego. Nie pomogły również posiłki w liczbie 3 tys. strzelców, których udział w trzecim szturmie pod koniec maja nie przyniósł oczekiwanego rezultatu. Następny szturm, który przypuszczono nocą był również nieskuteczny. Równocześnie rozeszła się wieść – tak wśród obrońców, jak i oblegających – że nadciągają wojska polsko-litewskie dowodzone przez Stefana Czarnieckiego i Pawła Sapiechę. Wiadomość ta jednych napawała nadzieją, drugich poraziła. W szeregach wojsk moskiewskich wkraść się strach i przerażenie, wywołując liczne dezercje. W tej sytuacji Chowański pozostawił pod murami piechotę, a z resztą wojska wyruszył na spotkanie z odsieczą. Walna bitwa rozegrała się pod Połonką. Klęska wojsk rosyjskich spowodowała odwrót oblegających Lachowicze, a 2 lipca 1660 roku pod murami twierdzy stanęły wojska polsko-litewskie. Po tym sukcesie Czarniecki wraz z Sapiechą triumfalnie wkroczyli do Lachowicz. Zarówno obrońcy, jak i przybyłe z odsieczą wojska stanęły przed obliczem Matki Boskiej, by oddać jej hołd i złożyć dziękczynienie za obronę, za ratunek. Zgromadzeni odśpiewali dziękczynne *Te Deum*. Tak się złożyło, że był to dzień 31 maja – uroczystość Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Opis tych zmagani militarnych ma ogromne znaczenie w historii ikony, bowiem to Jej wstawiennictwu obrońcy przypisywali skuteczną obronę.

¹¹ Hakownica – jeden z najstarszych typów ręcznej broni palnej. Skonstruowana przed rokiem 1400 jako prymitywna rusznica. Zalicza się ją do najlżejszej kategorii dawnej artylerii. Śmigownica – działo nabijane z tyłu. Pierwowzór broni odtyłkowej, zwana także falkonetem.

Ponadto wydarzenia te dały asumpt do nadania tym zmaganiom określenia „litewskiej Jasnej Góry”¹².

Zakończenie działań wojennych nie spowodowało wcale powrotu obrazu do Białynicz. W to miejsce został zwrócony dopiero w roku 1760. Starali się o to ojcowie karmelici, uzyskując w tym względzie wsparcie ze strony Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny. I tu warto zauważyć, że pomimo tak długiej absencji, kult, jaki otaczał wcześniej ikonę wcale nie osłabł, a rzecz można, że rozwijał się nadal. Poszerzył się jego zasięg. Nie miał już tylko charakteru regionalnego, sława obejmowała całą ówczesną Rzeczpospolitą. Można przypuszczać, że wydatnie przyczyniły się do tego wyżej opisane wydarzenia związane z obroną Lachowicz. Jeszcze przed powrotem obrazu, dzięki fundacji Ogińskich, wzniesiony został nowy, tym razem już murowany kościół. I do niego właśnie powróciła z tej wojennej tułaczki Matka Boska Białynicka. Wcześniejsze wydarzenia, a następnie rozwijający się kult spowodowały, że rozpoczęły się starania o koronację tego wizerunku. W celu przygotowania odpowiedniego wniosku, biskup wileński Jan Zienkowicz przysłał specjalną komisję, jej zadaniem było zbadanie cudów, które wydarzyły się za wstawieniem Matki Boskiej. Następnie odpowiedni wniosek został skierowany do papieża Benedykta XIV. Odpowiedzią była bulla papieska datowana na dzień 13 kwietnia 1756 roku. Zawierała ona zgodę na uhonorowanie ikony koronami papieskimi. Ich wykonanie zostało sfinansowane ze składek, które były zbierane w całej Rzeczypospolitej. Na czele listy fundatorów znaleźli się reprezentanci rodów litewskich – Michał Radziwiłł i Jerzy Ogiński. Akt koronacji miał miejsce 20 września 1761 roku¹³, uroczystości przewodniczył biskup Smoleńska Józef Mikołaj Hylzen. Wydarzenie zgromadziło licznych pielgrzymów z Mścisławic, Orszy, Witebska i Szklowa. Koronacja spowodowała jeszcze jeden skutek, który ma swoje konsekwencje do dzisiaj. Otóż zaczęły powstawać liczne kopie tego obrazu,

¹² P. Ferko OCD, op. cit.

¹³ Według niektórych źródeł uroczystość odbyła się w dniu 29 września. Za: *Obraz Matki Boskiej Białynickiej*, op. cit.

które rozchodziły się po terytorium całej Rzeczypospolitej. Został on także wprowadzony do herbu miasta Białynicze¹⁴.

Wydarzenia, o których mowa to apogeum szerzenia się kultu wokół białynickiego wizerunku. Niestety, na horyzoncie zarysowywał się nadchodzący czas zaborów. Białynicze, a więc również klasztor z przechowywanym obrazem znalazły się na terenie zaboru rosyjskiego. Narzucona władza państwowa stworzyła zupełnie nową rzeczywistość, nie tylko w zakresie społecznym czy politycznym. Niemniej istotne były przemiany o charakterze religijnym. Nowa władza przynosiła prawosławie jako religię wiodącą (państwową), dlatego też jej dążeniem było wyrugowanie religii katolickiej z tego terenu. Zaborca był świadomy, że była ona nie tylko przeciwnikiem na niwie teologicznej, ale również politycznej. Jej obecność jednoznacznie kojarzyła się z kulturą i tradycją polską. To z kolei wiązało się z polską tożsamością narodową. Ikona była więc traktowana jako siła, która wspierać będzie duchowo i intelektualnie wszelkie działania na rzecz odbudowy niepodległej państwowości polskiej. Nie inaczej było w przypadku białynickiego Karmelu. Władze zaborcze inspirowały działania, których celem było przejęcie klasztoru i kościoła na rzecz cerkwi, a wraz z nimi ich wyposażenia, wśród którego był również rzeczony obraz. Pierwszym krokiem w tym kierunku była kasata klasztoru, która nastąpiła w roku 1832. Niewątpliwym wpływem na taką decyzję miał wybuch i upadek powstania listopadowego. Zaborcy sama kasata nie wystarczyła. Kościół został podpalony. Przejęty przez władze diecezjalne został odbudowany przez proboszcza ks. Lucjana Godlewskiego. Przez cały czas władze szukały pretekstu by i tę formę działalności religijnej uniemożliwić. Kolejne wzmożone wysiłki na rzecz przejęcia tej świątyni przez Cerkiew, nasiliły się po rekoronacji obrazu. Miała ona miejsce 6 czerwca 1856 roku. Dopiero w dwadzieścia lat później, w roku 1876, a dokładnie 12/24 kwietnia do świątyni wkroczyli rosyjscy żandarmi pod pretekstem poszukiwania ukrytej w kościele broni.

¹⁴ Na tarczy herbowej o niebieskim tle widnieje wizerunek Matki Boskiej z Jezusem w szatach w kolorze złotym.

Następnego dnia w godzinach rannych, gdy wierni przybyli do kościoła na Mszę św., zobaczyli odprawianą przy polowym ołtarzu liturgię prawosławną. W ten bezpardonowy sposób kościół został zamieniony w trzecią już w tym mieście cerkiew. Zgodnie z przekazem ustnym, ostatni proboszcz, wspomniany ks. Lucjan Godlewski, wyprzedzając bieg wypadków obraz ukrył w nieznanym miejscu, a zamiast niego w ołtarzu głównym umieścił kopię. Ostatecznie całe wyposażenie kościoła zostało przeniesione do katedry w Mohylewie.

Pozbawieni świątyni katolicy postanowili zbudować nowy kościół. Stał on w 1903 roku w odległych o 10 km Świacilowicach, przybierając za patrona św. Ludwika. Ostateczna likwidacja tego miejsca kultu religijnego nastąpiła w 1924 roku. Tereny te na mocy traktatu ryskiego zostały przyłączone do państwa radzieckiego. W porewolucyjnej Rosji tym bardziej nie było miejsca dla jakiegokolwiek działalności religijnej. Państwowy, programowy ateizm z całą bezwzględnością likwidował wszelkie przejawy kultu religijnego, wmawiając „nowemu społeczeństwu radzieckiemu, że religia to opium dla ludu”. Osoby duchowne zsyłano do więzień i obozów, a świątynie albo niszczone, albo zamieniano na przykład w muzea ateizmu. Taki los spotkał pokarmelicki kościół w Białyniczach. Obraz Matki Boskiej Białynickiej został przekazany do muzeum w Mohylewie. Niestety, zaginął po wybuchu niemiecko-radzieckich działań wojennych w 1941 roku. Najcenniejsze eksponaty zgromadzone w muzeum przed wkroczeniem wojsk niemieckich miały być ewakuowane¹⁵. Do naszych czasów zachowały się kopie ikony

¹⁵ Wraz z obrazem zaginął drugi niezwykle cenny artystycznie i ważny dla historii Białorusi obiekt – Krzyż Eufrozyny Połockiej, którego wykonanie zleciła św. Eufrozyna Połocka w 1161 r. Jego zaginięcie jest porównywane ze stratą Bursztynowej Komnaty. W roku 2011 na zlecenie Egzarhatu Białoruskiego, na podstawie dokumentacji fotograficznej jubiler Nikołaj Kuźmin wykonał wierną replikę krzyża dla monasteru Przemienienia Pańskiego i św. Eufrozyny Połockiej w Połocku. Za: *Krzyż Eufrozyny Połockiej*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyż%20Eufrozyny_Po%20lockiej; [dostęp: 6.04.2020].

Matki Boskiej Białynickiej. Ale czy rzeczywiście wśród nich nie zachował się oryginał?

Jedna z kopii tego obrazu trafiła do kościoła karmelitów pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny na Lesznie w Warszawie. Kościół został zbudowany w latach 1682–1732 na potrzeby sprowadzonych na to miejsce karmelitów. 2 września 1682 roku biskup poznański Stefan Wierzbowski skierował list do prowincjała polskich karmelitów zawierający „zgodę na podniesienie krzyża i odprawianie nabożeństw”. Sformułowanie to oznaczało zgodę na sprawowanie przez zakonników kultu religijnego. Pierwsze nabożeństwo w nowym miejscu odprawiono 8 września 1682 roku w kaplicy „przed cudownym obrazem w srebrnych ramach nieznanego autora, a przedstawiającym Matkę Bożą”. Erygowanie nowego kościoła miało miejsce 27 kwietnia 1732 roku, dokonał tego legat papieski w Polsce Camilo Paolucci¹⁶.

Sformułowanie to stanowi kolejny dowód, że kult ikony dotarł również do centrum Rzeczypospolitej. Obraz, nim jednak trafił na przeznaczone mu miejsce był przechowywany w siedzibie oo. karmelitów na ul. Długiej, a następnie w prowizorycznej kaplicy w kamienicy na terenie Leszna. W nowo zbudowanym kościele przewidziano dla tej ikony miejsce w ołtarzu głównym. Jego fundatorem był hetman wielki koronny Józef Potocki. Po upadku powstania styczniowego zakon karmelitów został objęty kasatą. Świątynia przeszła w ręce duchowieństwa diecezjalnego.

W latach II wojny kościół znalazł się na obszarze warszawskiego getta. Był jedną z dwóch świątyń czynnych na terenie zamkniętej dzielnicy żydowskiej. Za pomoc udzielaną przez księży i siostry zakonne, Niemcy ograbili kościół, częściowo wysadzili w powietrze, a resztę podpalili. Wówczas spłonął też obraz. Z pożogi ocalała jedynie sukienka. Po wojnie w latach 1951–1956 kościół został odbudowany, jego lokalizacja kolidowała jednak z planem poszerzenia ulicy Leszno (al. gen. K. Świer-

¹⁶ *Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Warszawie* https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_Warszawie; [dostęp: 6.04.2020].

czewskiego). Ówczesne władze miasta stanęły przed koniecznością rozwiązania tego problemu. Po dyskusjach i uzgodnieniach z władzami kościelnymi została podjęta odważna decyzja o przesunięciu budowli o 21 metrów w głąb byłych ogrodów nieodbudowanego karmelu. Operacja została przeprowadzona w nocy z 30 listopada na 1 grudnia 1962 roku. Było to pierwsze w Europie, a trzecie na świecie przesunięcie obiektu sakralnego. Miejsce dawnej lokalizacji zostało zaznaczone na chodniku i jezdni dzisiejszej al. Solidarności.

Jednym z elementów wyposażenia wnętrza kościoła jest odtworzony obraz. Wykonania tej kopii na podstawie dokumentacji fotograficznej podjęła się Stanisława Grabska. Wśród mieszkańców Warszawy przyjęło się określać ten wizerunek Matką Bożą Leszczyńską albo Panią na Lesznie. Jak widać z powyższego, tradycja związana z białynicką proveniencją wizerunku odeszła w niepamięć.

Obraz – ikona Matki Bożej Białynickiej należy do typu ikon Hodegetria. Jest to określenie o charakterze toponimicznym. Hodegetria to najbardziej rozpowszechniony typ wizerunku Matki Boga na całym chrześcijańskim wschodzie¹⁷. W nim został zawarty bardzo istotny element teologiczny. Greckie słowo „hodos” oznacza drogę. Maryja w tym układzie staje się Przewodniczką wskazującą na Syna – Chrystusa jako Droge: „Ja jestem drogą, prawdą i życiem” (J 14,6)¹⁸. Twarz Matki Boskiej wykazuje cechy renesansowe. Może to stanowić potwierdzenie pochodzenia ikony zgodnej z wersją karmelitańską. Maryja jest ubrana w maforion. Na jej prawym ramieniu widnieje jedna z gwiazd, która stanowi symbol Jej dziewictwa przed, w czasie i po naro-

¹⁷ Hodegetria – przedstawienie Matki Bożej z Dzieciątkiem. Maria prawą dłonią wskazuje na Chrystusa Emmanuela, trzymanego przez nią na lewym ramieniu. Określenie to nawiązuje do nazwy świątyni w Konstantynopolu – ton Hodegon, w którym była przechowywana najstarsza ikona tego typu. Za: *Ikony. Najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich*, Wyd. Bosz Art, Olszanica [b.r.], s. 142. Zob. też: M. Janocha, op. cit., s. 84–88.

¹⁸ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Wydanie piąte na nowo opracowane i poprawione, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2003.

dzeniu Chrystusa. Lewym ramieniem podtrzymuje małego Jezusa odzianego w chiton i himation. Obie postaci zostały wyposażone w atrybuty władzy królewskiej. Jezus w lewej ręce trzyma jabłko królewskie – wyobrażenie kuli ziemskiej zwieńczonej krzyżem, a Maria w prawej dłoni berło. Palce prawej dłoni Jezusa są złożone w geście błogosławieństwa. Na głowach postaci zostały umieszczone korony. Ta nad Marią jest podtrzymywana przez dwa anioły. Przedstawienie to stanowi wyraźny przekaz, że Maria została nią ukoronowana po Wniebowzięciu. Układ postaci w tym przedstawieniu niesie również jednoznaczne przesłanie. Otóż Chrystus wskazuje jednoznacznie, iż droga do zbawienia, to droga pełnego zaufania Bogu. To droga, która prowadzi do Syna i Ojca poprzez orędownictwo Matki Boskiej.

Na zakończenie tego opracowania warto jeszcze na chwilę powrócić do kwestii oryginał – kopia, co w tym przypadku jest ciekawym zagadnieniem, chyba jednak niemożliwym do jednoznacznego rozstrzygnięcia. Jak wcześniej była już mowa, ojcowie karmelici, którzy zostali sprowadzeni do Leszna – wówczas miejscowości podwarszawskiej – modlili się przed słynącym cudami wizerunkiem Matki Boskiej Białynickiej. Jak podają zapisy kronikarskie, była to kopia. Wiemy dziś również, że po koronacji obrazu nastąpiła popularyzacja tego wizerunku za pośrednictwem powstających kolejnych kopii. Inną ważną w tym momencie informacją, jest to, że ostatni proboszcz w Białynicach, ks. Lucjan Godlewski ukrył oryginał w nieznanym miejscu, a w ołtarzu umieścił kopię. Kolejną jest fakt, że obraz po roku 1924 trafił do muzeum w Mohylewie, w którym zaginął w 1941 roku. Ale jeśli tak, to zaginęła kopia, wstawiona przez ks. Godlewskiego przed przejściem kościoła na rzecz Cerkwi.

W chwili obecnej, oprócz kościoła warszawskiego, kopie obrazu znajdują się w dwóch miejscach na terenie Polski. Pierwsze, to kościół karmelitów pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Woli Gułowskiej, a drugie to Księżyce na Dolnym Śląsku. Trzy kolejne znane są z terenu dzisiejszej Republiki Białoruskiej. Pierwszy znajduje się obecnie w kościele pw. Objawienia Pańskiego w Nowej Myszy. Namalowany na desce, przez niektórych ekspertów jest uznawany za oryginał. Inna kopia, tym razem

wykonana na płótnie, znajduje się w Muzeum Starożytnej Kultury Białorusi w Mińsku. I wreszcie trzeci znany jest z Mohylewa.

I tak jak w przypadku kopii z Nowej Myszy, tak również – jak podaje o. Paweł Fereko OCD – obraz znajdujący się w Woli Gułowskiej bywa coraz częściej uznawany za oryginał. Mamy więc do czynienia z dwoma wizerunkami, które pretendują do miana oryginału. Który to z nich i czy rzeczywiście tak jest, trudno dziś jednoznacznie rozstrzygnąć – po tak wielu wiekach, zawieruchach dziejowych, jest to raczej niemożliwe.

Andrzej Kotecki

Bibliografia

Charkiewicz J., *Tobą raduje się całe stworzenie... Ikony Bogarodzicy w Prawosławiu*, Wyd. drugie poprawione i uzupełnione, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa 2009.

Ferko P., *Zaginiona (?) MB Białynicka*; <https://www.karmel.pl/zaginiona-mb-bialynicka/>

Ikony. Najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich, Wydawnictwo Bosz Art, Olsztyn [b. r.].

Janocha M., *Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2008.

Kościół grekokatolickie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bcio%C5%82y_greckokatolickie

Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Warszawie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_Warszawie

Krzyż Eufrozyny Połockiej; https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BC_Eufrozyny_Po%C5%82ockiej

Obraz Matki Boskiej Białynickiej; https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Boskiej_Bia%C5%82ynickiej

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, Wyd. piąte na nowo opracowane i poprawione, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2003.

Andrzej Kotecki

The Museum of Independence in Warsaw

**Warsaw Borderland Madonnas
Our Lady of Białynicze: a post-Carmelite Church of the
Nativity of the Blessed Virgin Mary in Leszno**

Keywords

Polish history from the 17th through to the 20th century, the Borderlands of Poland from the 17th through to the 20th century, the Carmelite Order – the Polish Province, Warsaw-Leszno from the 17th through to the 20th century, Polish magnate families from the 17th through to the 20th century.

Abstract

The history of the icon of Our Lady of Białynicze is closely associated with the history of Poland, the Eastern Borderlands and the Polish Province of the Carmelite Order. The articles focuses on two topics: firstly, the history of the Borderlands, and secondly, Warsaw and the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Leszno. It is also related to the reconstruction of Warsaw and the technological pioneering challenge of relocating the church by 21 metres in the early 1960s.

Andrzej Kotecki

Museum der Unabhängigkeit in Warschau [Muzeum Niepodległości w Warszawie]

**Warschauer Grenzland-Madonnen [Warszawskie
Madonny Kresowe]
Gottesmutter von Białynicze – Geburtskirche der
Heiligen Jungfrau Maria in Leszno**

Schlüsselworte

Geschichte Polens 17.–20. Jahrhundert, das Grenzland der Republik im 17.–20. Jahrhundert, Karmeliterorden Provinz Polen, Warschau – Leszno 17.–20. Jahrhundert, polnische Magnatenfamilien im 17.–18. Jahrhundert.

Kurzfassung

Die Geschichte der Ikone von der Gottesmutter von Białynicze ist eng mit der Geschichte Polens, des polnischen Ostgrenzlandes, und mit der Polnischen Provinz des Karmeliterordens verbunden. Hier wurden zwei Handlungsstränge präsentiert. Der erste bezieht sich auf die Geschichte des Grenzlandes, der zweite auf die Geschichte von Warschau und der Geburtskirche der Heiligen Jungfrau Maria in Leszno. Sie ist auch mit dem Aufbau von Warschau verbunden und einem technologischen Vorhaben, d.h. Ponierverschiebung der Kirche am Anfang der 60. Jahre des 20. Jahrhunderts um 21 m.

Анджей Котецкий

Музей независимости в Варшаве

Варшавские Мадонны с Кресов

Бельничская икона Божией Матери – церковь Рождества Пресвятой Богородицы на Лешно, бывший храм ордена кармелитов

Ключевые слова

история Польши 17–20 вв., восточные рубежи Речи Посполитой с 17 по 20 век, Польская провинция ордена кармелитов, Варшава-Лешно 17–20 вв., польская магнатерия 17–18 вв.

Резюме

История Бельничской иконы Божией Матери тесно связана с историей Польши, ее восточных рубежей (Кресов) и польской провинции ордена

кармелитов. Содержание статьи состоит разделено на две части. Первая затрагивает тему истории восточных рубежей (Кресов) Польши, а вторая – Варшавы и церкви Рождества Пресвятой Богородицы на Лешно. В этой части поднимается также тема восстановления Варшавы и сложнейшей технологической задачи, коей было передвижение храма на 21 метр в 60-е годы 20 века.